

EL PAISATGE

ELENA GRAU

Departament de Prehistòria i Arqueologia. Universitat de València

El paisatge del territori valencià durant el període romà i visigot es pot conèixer gràcies a les anàlisis arqueobotàniques i arqueozoològiques d'una sèrie de restes de caràcter biòtic.

L'evolució de la vegetació en les comarques valencianes durant aquest període romà i visigot va en el sentit d'una degradació de les formacions boscoses com són els garrigars termòfils, inclosos en l'ordre de la *Quercetalia ilicis*, i l'establiment de comunitats de garriga tipus coscollars i llentiscars (*Quercus - Lentiscetum*) i timonedes i romerals (*Rosmarino-Ericion*). Vora els rius i les rambles, hi havia una vegetació de ribera, com l'associació *Populetalia albae*, amb àlbers, xops, frèixens i salzes. En les zones d'ombria de les muntanyes o en les comarques interiors es desenvolupava una vegetació mesomediterrània caracteritzada pel *Quercetum rotundifoliae*, amb algunes formacions supramediterrànies, com el *Quercion valentinae*.

Els pins habitaven de forma natural en les etapes de degradació dels garrigars, com ocorre amb el pi blanc (*Pinus halepensis*), i de les suredes, com ocorre amb el pinastre (*Pinus pinaster*).

A més a més, hi trobem una sèrie de taxons que bé podrien pertànyer a la varietat conreada, tals com *Olea europaea* (olivera), *Vitis* (vinya) i algunes rosàcies. Cal destacar la presència de *Ceratonia siliqua* (garrofer) en època romana des del període republicà.

En tot moment s'hi han explotat biòtops diferents, com la ripisilva, muntanyes i planes, i és durant el període baiximperial i visigot quan es pot observar el màxim de degradació d'aquesta vegetació. Aquesta degradació està en relació amb l'acció antròpica (expansió demogràfica, pràctiques econòmiques) i el grau de resposta dels sòls davant aquesta acció. Els sòls estaven ja bastant erosionats i el clima, semblant a l'actual, tampoc no va afavorir la regeneració del bosc davant la pressió antròpica.

Aquests biòtops (boscos, matorrals, marjals, etc.) permetien disposar d'una gran varietat de recursos tals com:

- fusta, que es podia emprar tant com a combustible (en llars de tipus domèstic o en forns per a diverses activitats) com per a material de construcció (hàbitats, enginyeria naval, carruatges, mobles, instruments, etc.),
- fruits i altres elements vegetals (fibres, resines, etc.),
- caça d'animals característics dels distints biòtops (suïds, aus, etc.),
- pesca, tant d'espècies d'aigües marines costeres, salobres, com d'aigua dolça,
- mol·luscs marins i terrestres, etc.

Pineda de la província de Castelló. [Arxiu SIP].

Les comunitats vegetals valencianes van sofrir, durant el període romà i el visigot, una degradació de les formacions boscoses, i s'hi establiren comunitats de garriga tipus coscollars, llentisclers, farigolars i romerars. Els pins habitaven les etapes de degradació dels coscollars i de les sureres.

En aquest paisatge també es pot detectar la presència de camps de conreu, com indiquen les restes de cereals, lleguminoses i fruiters juntament amb espècies de males herbes. Aquesta economia agrícola es completa amb recursos ramaders d'espècies d'ovicaprins, bovins i suïds.

En època romana, l'explotació dels recursos naturals està en funció del grau de romanització a què la zona haja arribat. Així, hi havia territoris clarament romanitzats amb un poblament de plana i amb un espai agrícola dedicat al conreu de la vinya, l'olivera i els cereals (*ager*) que estava relacionat amb l'hàbit alimentós de consumir pa, vi i oli. D'altra banda, hi havia altres zones, amb una superfície forestal explotada molt més extensa, que posseïen un ús de l'espai dedicat principalment a la ramaderia i una alimentació fonamentalment proteínica, basada en els productes de la ramaderia, de la caça i de la recol·lecció (*saltus*).

L'*ager* valencià comptaria amb una explotació intensa dels sòls al·luvials per mitjà d'una agricultura d'irrigació, que ja havia començat en època ibèrica i que en època romana arriba a un gran desenvolupament afavorit, entre altres causes, per la construcció

Pla transversal de diferents carbons vists al microscopi. [Fot. E. Grau].

Són els taxons més comuns del registre arqueològic d'època romana en terres valencianes. Hi ha espècies que podrien pertànyer a les seues varietats conreades com l'olivera i la vinya.

d'aqüeductes i altres sistemes de canalització de l'aigua de reg. Les dades geomorfològiques indiquen que, a més a més, hi havia en època romana una sèrie de marjals paral·leles al litoral.

Les zones que havien estat guanyades al bosc eren aprofitades per al conreu dels cereals, la vinya, l'olivera, fruiters i hortalisses. De tots ells, en tenim coneixement tant per les restes carpològiques que han quedat en els sediments com per les notícies dels autors clàssics.

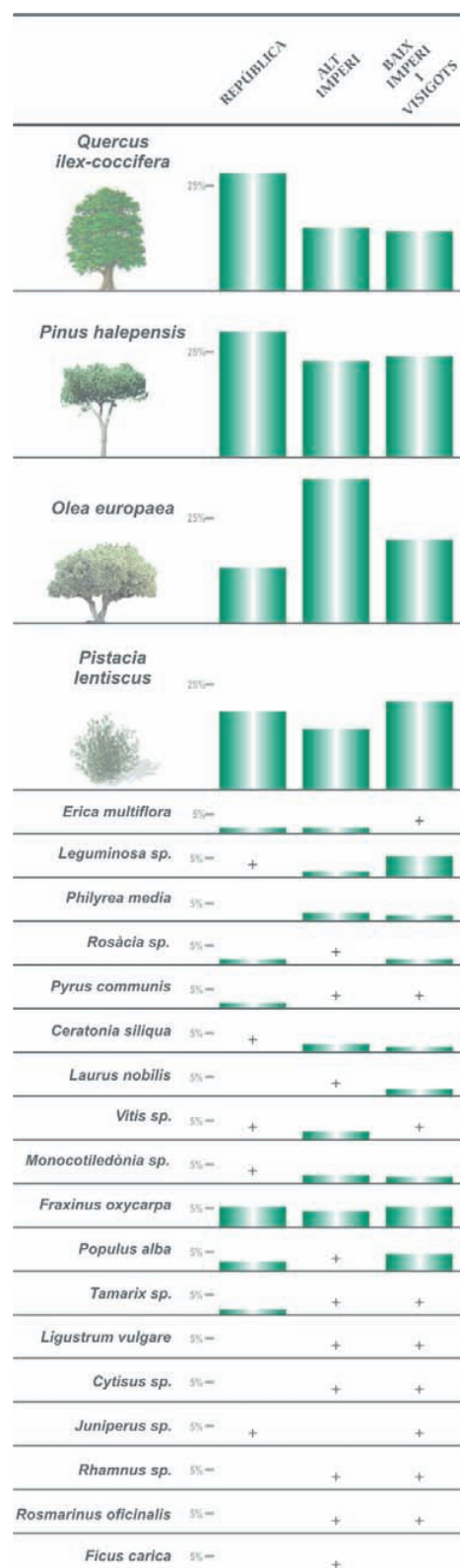
Altres dades indicatives de la presència de la vinya i de l'olivera són les àmfores que contenien vi i oli, els recipients relacionats amb el seu consum, les troballes de fusta de vinya o d'olivera, de llavors de raïm o pinyols d'oliva, i l'existència d'estructures relacionades amb l'elaboració del vi i l'oli (cups i almàsseres).

La vinya, i possiblement l'olivera, es conreen des del segle VIII-VII aC en assentaments vinculats amb la colonització fenícia, com l'Alt de Benimaquí (Dénia, Alacant) i la Ràbita (Guardamar del Segura, Alacant). Al segle VI aC, apareixen restes de vinya en el jaciment ibèric de Los Villares, i es confirma, a partir d'aquest moment, la seua presència de manera sistemàtica en la totalitat dels assentaments valencians. A partir del segle V aC, a més de restes de vinya i d'olivera, trobem restes de figuera, ametler, magraner i, possiblement, pomera. Entre els fruiters, la vinya és l'espècie més representada, seguida de l'olivera i de la figuera. Aquests tres conreus constitueixen la base sobre la qual s'assenta l'arboricultura en la Mediterrània.

Molt poques són les fonts que fan referència al conreu de la vinya a *Hispania* durant l'època republicana, i quan ho fan són poc explícites, com és el cas de Varró (*Res. Rust.*, 1, 8, 1), que assenyala, entre els tipus de vinya, les d'*Hispania*. Si a això afegim l'escassetat de dades arqueobotàniques sobre la vinya per a aquest període, tot pareix indicar que l'extensió i l'explotació d'aquest conreu eren encara limitades. En canvi, per a l'època altoimperial, les fonts escrites i arqueològiques demostren que la vinya constituïa la

Diagrama antracològic de Valentia. [Dibuix A. Sánchez].

En el diagrama s'observen les variacions que van afectar els diferents taxons en època republicana, altimperial i baiximperial. Hi destaquen la importància del *Quercus* en època republicana i l'augment d'*Olea* en l'alt imperi.

Vinyar de Caudete de las Fuentes, València. [Fot. C. Mata].

L'ager era l'espai agrícola dedicat al conreu dels aliments bàsics com ara el pa, el vi i l'oli. La vinya es va conrear des d'època republicana i va ser durant l'Imperi quan la seua producció, destinada al comerç, augmentà considerablement.

Olivera de Jaén. [Fot. C. Mata].

Encara que els ibers ja van conrear l'olivera, va ser durant el període romà quan l'oli, utilitzat per a diversos fins, es va convertir en un dels pilars de l'economia de la *Hispania* romana. Els latifundis d'oliveres ocuparen grans extensions de territori agrícola.

base agrícola fonamental de moltes de les explotacions rurals de la península. El vi hispànic era exportat en grans quantitats, segons els testimoniatges d'Estrabó, Columel·la, etc. Alguns autors indiquen que els vins hispànics no eren molt apreciats pels romans, tal és el cas del vi de *Saguntum* segons Juvenal. Però uns altres comenten, no obstant això, que són molt distingits; així els vins de *Lauro* elogiats per Plini, els de *Tarraco* per Marcial i els de *Saguntum* per Frontó. A més a més, les fonts escrites i arqueològiques mostren que l'exportació de vi hispànic no va patir cap interrupció amb motiu de l'edicte de Domicià que ordenava, l'any 92, arrancar la meitat dels ceps plantats a les províncies.

Per al període baiximperial no hi ha tampoc moltes referències de fonts literàries sobre la vinya. Pareix que el conreu estava més restringit a Hispania, i que s'hi va deixar de produir per al mercat exterior. A *Valentia* hem pogut observar un descens dels percentatges de *Vitis* entre les restes antracològiques d'aquest període.

Quant a l'olivera, els romans van trobar el terreny preparat per a estendre'n el conreu per la península Ibèrica gràcies a les experiències dutes a terme amb aquesta planta pels ibers. Bona part de l'economia de la *Hispania* romana es basava en el conreu de l'olivera i en la producció d'oli. L'exportació d'oli a Roma es va fer des de temps molt primerencs, i el territori de *Saguntum* va ser un dels primers que van exportar aquest producte.

Els fruiters són també assenyalats entre els conreus pels autors clàssics. Hem pogut testimoniar la presència en terres valencianes de figueres, garrofers, pereres, pruneres i altres fruiters de la família de les rosàcies. Entre les referències de les fonts literàries podem destacar les de Plini en la seua obra *Naturalis Historia* sobre les figues (eren famoses les *sacontini* o de Sagunt), la perera, la pomera, la prunera, el presseguer, i els empelts de prunera en pomera, que donaven la *malina*, i de prunera en ametler, que donava l'*amygdalina*.

El desenvolupament d'altres espècies, com el noguer (*Juglans regia*) pareix també lligat a la romanització, ja que el trobem en els diagrames polínics de Casablanca i Almenara (Castelló) del període romà.

També hi havia una part del territori destinada a boscos en les terres comunals dels municipis i les colònies. Entre les activitats i els oficis relacionats tradicionalment amb el bosc, l'obtenció de fusta i el seu transport van ser els més importants. De la fusta explotada com a combustible s'aprofitaven tota classe d'espècies i branques de tots els calibres. Els arbres amb troncs més grossos, com els de *Quercus*, *Cupressus*, *Ulmus* i *Populus*, són recomanats per Vitruvi per a la construcció d'habitatges, però de fet s'hi van emprar també altres taxons, com ara *Juniperus* en el cas del temple de Diana de *Saguntum* i els pins blancs i els frèixens en les construccions de *Valentia*.

La fusta va servir, igualment, per a la construcció naval, i donada la importància d'aquest mitjà de transport en el període romà, es van utilitzar grans quantitats de fusta per a la fabricació tant de navilis comercials com de guerra.

A més a més, la fusta va ser emprada com a combustible en tot tipus de forns. Hem documentat restes de freixe, d'olivera, de pi blanc i de llentiscle en un forn per a fabricar vidre a *Valentia*, i encara que els tipus de forns estudiats per al període romà són escassos, observem que no existeix una regla general a l'hora d'utilitzar una o altra espècie com a combustible.

Els troncs més grossos procedien de les muntanyes interiors i degueren ser transportats per via fluvial fins a les zones planes, com assenyala Estrabó per a l'antiguitat o com han fet al llarg de la història els raiers dels rius Xúquer i Túria.

Els boscos proporcionaven altres productes, a més de la fusta, tals com la resina dels pins, de la qual s'extreia la pega per a impermeabilitzar les àmfores, el suro, alguns fruits i, indirectament, la mel. Els *Quercus* produeixen, a més de la fusta, suro i bellotes, i altres productes com ocorre amb els coscolls, que donen el *cusculium*, quermes vegetal usat per a tenyir els mantells imperials.

De la neteja dels boscos, efectuada tradicionalment, s'obté també tota classe de brancatge menut per a consum domèstic de les llars i forns (de pa, guix, calç, vidre, etc.), i per al farratge del bestiar, com és el cas d'algunes lleguminoses recomanades per diversos autors llatins, tals com els *Cytisus*.

Cal assenyalar la importància de l'explotació de la ripisilva. Alguns salzes s'han conreat per a obtenir vímet de les seues branques més joves. Les plantacions de salzes, segons Cató, hi figuren com les terceres per la seua rendibilitat, després de les de vinyes i els horts de regadiu, i per davant de les d'oliveres. Alguns instruments es confegien emprant aquestes fustes, com és el cas de l'ús del freixe en l'emmanegament d'algunes de les armes trobades en els nivells de destrucció de *Valentia* el 75 aC, relacionats amb les guerres sertorianes.